

Garaczi Imre

Az erkölcsi szocializáció és a személyiség esetlegessége

A platóni filozófiára alapozott keresztény erkölcssteológiai hagyomány a reális és ideális világ között keletkezett űrt elmélyítette a cselekvés normájának a tárgyi, tartalmi oldal részéről való elutasításával, s a célnak tárgyi alaptól megfosztott szubjektív értelmezésével. Az észnek az empirikus valóságtól független, *a priori* törvényű és posztulátumokkal átszőtt érvénytartalma a transzcendentális dimenzió világába került. Kant az ember természetben való meghatározottságát és szellemi énjét, azaz a szükség-szerűség és a szabadság dualizmusát kategorikusan állítja szembe egymással. A XIX. század elején a német idealizmus e Kant által korábban felállított kettőséget úgy próbálta visszaállítani, hogy a valóság világát a szellem fogalmából kísérelte meg leveletetni. A korszak etikai gondolkodói szigorúan elkülönítették a létezés esetlegességének fogalmát az etikai és logikai értékek valóságától; ezek mintegy nem léteznek tehát, hanem érvényesek. Ebből a szemléletmódból fakad a modern, materiális értékétika forrása, amely a XX. századra Max Scheler és Nicolai Hartmann munkásságában éri el tetőpontját. Ők a kanti etika súlyos tévedésének látják az erkölcsi élet tartalmi oldalának elhanyagolását; ezért a kanti formállogika vázát a tárgyi valóság tartama alapján próbálják értékmozzanatokkal megtölteni.

Egyetértenek ugyan Kanttal abban, hogy a tapasztalat tényeiből nem lehetséges mindenkor egyetemes erkölcsi érvényt leképezni. Az értékek ugyanis nem tekinthetők léttérvényeknek, hanem tapasztalati világra reflektált tárgyak, amelyek mint értékjavak jelennek meg. Tehát a társadalmi cselekvések során kristályosított értékek ideális tárgyaknak tételezhetők, amelyek úgy jelennek meg, mint immanens minőségek; hasonlóan a színekhez, illetve a hangok minőségeihez. Ily módon az értékek az életvilág létezőin mint járulékok jelennek meg; a dolgok, tárgyak, személyek, viselkedések hozzáadják a különféle szituációk és viszonyrendszerek horizontjain az érték-tételezés tartamait. Az érték mintegy átszövi, áthatja a valóságot, de ez a folyamat gyakran csak rendkívül korlátoltan jelenik meg. A „jó” fogalma mint érték nem fogható fel az akarat „anyagaként”, hanem az akaratú aktusokhoz hozzátapadva jelenik meg.¹

¹ Az erkölcsi követelményekben megjelenő „jó” gyakran abszolút jelleggel jut érvényre, amely kizárólagosságként, azaz a „legfőbb jó” minőségeként fogalmazódik meg, és konfliktusos szituációba kerülhet más értékekkel, mivel az erkölcsnek nem létezik végső rendszere, kivéve valamilyen transzcendens istenfogalmat, ahol a centrumot csakis egy elv vagy fogalom foglalhatja el. Kant szerint a legfőbb jót mint észíthet szinte parancsként kellene hirdetnünk, de „A megparancsolt hit viszont képtelenség. (...) ...a morális törvény pusztán parancsot ad nekünk, és ezen alkotóelem lehetőségében kételkedni annyi volna, mint magát a morális törvényt kétségbe vonni. Ami ellenben a legfőbb jó második elemét, az ama méltóságnak teljes mértékben megfelelő boldogságot illeti, ahhoz, hogy lehetőségét egyáltalán elismerjük, a legkevésbé sincs ugyan szükség parancsra, mert az elméleti ész maga nem vethet ellene semmit, viszont abban a *módban, ahogyan* a természeti törvényeknek a szabadság törvényeivel való ilyen harmóniája elgondolandó, van valami, amivel kapcsolatban *választás* illet meg bennünket, mivel az elméleti ész ez ügyben semmit nem dönt el az apodiktikusan biztos tudás módján, és e választás tekintetében fennállhat egy morális érdek, amelynek alapján határozunk.” (KANT 1998, 170–171.)

Természetesen az akarathoz szándékolt értékaktus a körülmények koegzisztenciális viszonya miatt gyakorta nem jöhet létre; sőt kialakulhat olyan valóság is, amely – ki-mondva-kimondatlanul – értékellenes. Bármely társadalom, avagy egy szűkebb értelemben vett lakóközösség vagy család számára adott egy már korábban kialakult erkölcsi-szocializációs keret, ahol meglévő értékrend alapján ítélik meg az egyéni viszonyokban kifejtett cselekedeteket. Az individuum mint személyiség ebben a mezőben az esetlegességével van jelen.

Az ember esetlegessége és az adott történelmi szituáció szabadságfoka teszi lehetővé az egyén számára a különféle döntésekben az erkölcsi értékekhez való viszonyulást. A klasszikus európai racionalitás nevelésfilozófiai eszméje azon gondolatkör alá szerveződik, mely szerint, ha erkölcsi követelményeket állítunk saját autonóm személyiségünk elé, akkor a partikuláris cselekedeteinket általános elvek alá kell rendelnünk. A történeti genesis alapján szükséges megvizsgálnunk, hogy a jelenkori partikuláris helyzetek és opciók hasonlóak-e a korábbi partikuláris eseményekhez vagy különbözőnek tőlük. Ha sikerül megragadnunk múltunk fontos egyéni esetlegességeit, akkor van esélyünk érdemleges személyiségképet létrehozni, amely képes egyfajta mai ént teremteni, ami az adott kor követelmény-színvonalán érvényes moralitást tesz lehetővé számunkra.²

Az ember tulajdonképpeni léte, kényszerű vagy választott körülményei, halála, mellyel véget ér, szabadságának korlátai mind-mind törekeny és esetleges mivoltának bizonyítékai. A szabadságérzet mint vágy és a létezés adott korlátai közötti feszültség az alapja az ember szorongásának. Ez a szorongás nem a büntől való félelem szorongása, mint ezt Kierkegaard, a modern egzisztencializmus megindítója vallja, nem is a halál elkerülhetetlenségének bizonyosságadata, ahogy ezt Heidegger állította rendszerének középpontjába, hanem a szabadság eleve adottságából fakadó modern, frusztrációs szorongás. Sartre esszéiben, regényeiben bőségesen nyújt példákat a felősség terhéől menekülni akaró vagy menekülni kényszerülő ösztönvilágnak az embert saját magától elidegenítő hatására. Ebben a gondolatmenetben szükséges megkülönböztetnünk az erkölcsi szocializáció vonatkozásában az alapvető értékek két csoportját. E megkülönböztetés alapja, metszéspontja a különféle értékelméletek³ etikai szemléletű csoportosítása; azaz: bármely tételezett érték csak bizonyos körülmények között, bizonyos célokhoz viszonyítva értékes, avagy önmagában is van-e értéke?⁴ Egyes dolgok értékjellege főleg a mindennapi használatban jelenik meg. Ezek

² A mai én tartalma egy belsővé vált, mentális felszólítást jelent, ami inkább a körülményekhez való lojalitást jelent, s nem feltétlenül kapcsolódik össze belső kódokkal. A lelkiismeret erkölcsi skrupulusai gyakorta fakadnak emocionális reakciókból, jelentésüket azonban egyetemes követelmények alapján értékeljük. Fontos szerephez jut a mai én vizsgálatában az emotívizmus jelensége, amely szerint minden értékítélet vagy erkölcsi ítélet kifejezetten csak preferenciákat, érzéseket vagy attitűdöket fogalmazhat meg. Így egyesülhetnek vagy keveredhetnek az erkölcsi és a tényszerű ítéletek. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg Alasdair MacIntyre: „Az emotívizmus ennél fogva olyan elmélet, mely azt állítja magáról, hogy *minden* értékítéletről számot ad, bármi legyen is az. Világos, hogy ha ez igaz, akkor racionálisan *minden* erkölcsi vita *lezárhatatlan*.” (MACINTYRE 1999, 26–27.)

³ Nicolai Hartmann az értékétika általános értelemben igazolt „jó”-nak tartjuk, és a dolgok, cselekedetek neveinek hasonlóságai alapján tételezzük. Jónak azt vélelmezzük, amit azonosítunk a lényegével járó tulajdonságokkal, tehát olyan, amilyennek lennie kell, azaz a vizsgált tényeket a hozzájuk köthető vagy kötődő eszmékkel vetjük össze, amelyek a lényegüket fejezik ki. Ha teljesen azonos a való a hozzárendelt eszmével, akkor állíthatjuk, hogy célját létteljesen tölti be, azaz tökéletes.

⁴ Az önérték fogalmát általános értelemben igazolt „jó”-nak tartjuk, és a dolgok, cselekedetek neveinek hasonlóságai alapján tételezzük. Jónak azt vélelmezzük, amit azonosítunk a lényegével járó tulajdonságokkal, tehát olyan, amilyennek lennie kell, azaz a vizsgált tényeket a hozzájuk köthető vagy kötődő eszmékkel vetjük össze, amelyek a lényegüket fejezik ki. Ha teljesen azonos a való a hozzárendelt eszmével, akkor állíthatjuk, hogy célját létteljesen tölti be, azaz tökéletes.

valamire felhasználhatók, legfőképpen a munkavégzés során; elsősorban ökonómiai, technikai, praktikus értékekről van szó. Így mint hasznossági eszközök, célok, gyakorlati funkciókat szolgálnak, s önmagukon túlmutatnak. Ezt a morálfilozófiai értékcsoportot, amely a XIX. századi angolszász gondolkodók munkássága nyomán terjedt el, utilitarizmusnak nevezzük.

Az értékrendszerek másik csoportja a kellemességérzet, vágy, szükséglet alapján keletkezett hiány betöltése, kielégítése. Ez a fogalomcsoport sem tekinthető önértéknek, mert legfőképpen eseményekhez kötött, a mindenkori individuum változó körülményei között. A gyönyör, lett légyen az bármilyen formában megjelenő, szintén hasznosságnak tekinthető, tehát függő, viszonylagos érték. A késő római epikureizmus próbálta meg az eudaimonizmust, s annak legegocentrikusabb formáját, a hedonizmust, végleges, önálló értéknek tekinteni. Posztmodern korunkra jellemzővé vált az önértékek érvényességének tagadása. Minden érték viszonylagos, relatív, csupán az állandóan változó körülmények függvényében létezik. Adott szituációkban használjuk, mint egy árucikket vagy szolgáltatást, s ha kiérdemesült, eldobjuk, s veszünk egy másikat. A kultúrák összetartó erejét is az értékrelativizmus diverzifikálja. A harmadik évezred legnagyobb planetáris kihívása a különféle kultúrák és civilizációk eltérő értékértelmezése, hiszen bármely cselekedet, döntés mindenkori alapja az egyén és közösség viszonya a különféle értékrendek világához. Az erkölcsi értéknek – a kanti formula szerint – a „kell” formátumában szükséges megjelennie. A viszonylagos értékek között a „kötelesség” kategorikus imperatívusza adja a feltétlen bizonyosságot a cél elérésének akarásához. Az akarat választása szabad, az értéket és érték nélkülit egyaránt választhatja, tehát óriási a felelősség, hiszen az emberi szituációk alapvető jellege, hogy a helyes döntéshez, tehát a „kategorikus imperatívusz” gyakorlásához – az egyén esetlegessége miatt – nem képes összegyűjteni és értékelni az összes információt; és még ha ez sikerülne is, akkor sem bizonyos, hogy jól döntene. A különféle döntéselméletek, illetve játékelméletek új dimenziókat nyitottak a XX. századi erkölcsi szocializációs elméletek számára. Russel, Whitehead, Wittgenstein, Levinas és Harsányi János már nem a kanti – napjainkra immáron nehézkessé vált – erkölcsitopológiát veszik alapul, hanem az erkölcsi értékek világát a különféle szituációk, rendszerek, dimenziók kumulatív szükségszerűségeként jellemzik. Wittgensteinnél és Levinasnál például a nyelv hordozó szerepe válik középpontivá, az erkölcs mintegy a nyelvi dimenzió játéka, nem pedig a tettek és cselekedetek függvénye. A politikum területén pedig az erkölcsi szocializáció lehetőségei – különösen, hogy a XX. század közepe óta fokozatosan megszűnt a klasszikus diplomácia feltételrendszere – mindössze PR-kommunikációs fogalmakként értelmezhetőek.

Az imént említett évezredes érvényességű önértékek megkérdőjelezéséhez a XX. században legfőképpen az egzisztencializmus és a nihilizmus, valamint a hozzájuk kapcsolódó irányzatok járultak hozzá. Az emberi életvilág horizontjai Nietzsche fellépése után nagymértékben kiszélesültek. Ezzel párhuzamosan nőtt meg az emberi psziché elidegenedettség érzete. A hatalmas és az individuum számára már szinte feldolgozhatatlan mennyiségű információfolyam, a kiszélesült világegyetem, a kultúrák sokféleségének eszkálációja egyre inkább afelé hatott, hogy a személyiség által értékelhető folyamatok egyre átláthatatlanabbakká váltak. A nyugati kultúrában a korábbi kulturális eszmék rendjének értelmezhetősége megkérdőjeleződött. Az egyre jobban uralkodóvá váló tömegtársadalom középpontba állította a gyakran kétes érvényű kollektívizmusok konformizmusát. Az élet minden területét átszövő gyakorlatiasság a po-

litikai intézmények bürokratizmusát és a magánélet szabadidejének kommercializálódását hozta magával. A fizikai univerzum hatalmas horizontján az önmagát kereső ember kicsiny ponttá zsugorodott, miközben a tömegtársadalom manipulálható és félelmetes erővé egyszerűsödött. Az élet modern felfogása egy sajátosan kettős szerkezet szorításába került. A mindennapok lehetőségeinek látszólag gazdag kiszélesülése együtt járt a személyiség tehetetlenségének szorongató érzésével. A modernitást – rendkívül gazdag etikai és esztétikai finomsága mellett – a XX. században az újbarbárság és a hihetetlen pazarlás jellemzi. Az élet általános minőségének legfőbb serkentőbázisa az óriási iramú technikai fejlődés, ami egyrészt ugyan megjelenítette a részletek szabadon élvezhető gazdagságát, másrészt azonban együtt járt a védtelenség érzetével. Ezt a helyzetet a XX. század első felében legfőképpen Heidegger és Sartre írásai fejezték ki. Az értelmiség számára egyre inkább elfogadottá vált a modern kultúra válságérzetének bemutatása. Ez a válság elsősorban a lelki élet jelenségeinek vizsgálatára irányult. Heidegger az európai filozófia két és fél ezer éves történetének zárókövéül ismét felteszi az alapkérdést az emberi létezés értelméről. A szellemi válság legfőbb forrása ez. A modern kor hatalmas tudományos eredményei mellett lételméleti vonatkozásban a kozmikus világban való elbizonytalanodás, és az abszolút értékekbe, önértékekbe vetett hit kérdésessége a meghatározó. Nietzsche híres gondolata, amely szerint „Isten halott”, a XX. században a szabadságértelmezések legnagyobb fokú eszkáliciójához vezet.⁵

Felcserélődnek a szerepek: az épeszű válik örültté, s az örült válik tisztán látóvá. Mindez összefügg a fogyasztói divatszerezés elterjedésével. A konvencionális el- len szélsőséges szerveződések lépnek fel: a realizmusok súlyát és viszonyítási pont- jait az abszurd és szürreális világképek bomlasztják szét. Az önmagát az önértékek- ben kereső személyiség szabadságában egyre jobban radikalizálódik. A nyugati gondolkodás klasszikus elemeinek kánonja gyökeresen háttérbe szorul. Ez a folyamat szinte minden művészeti ágban lejátszódik, de egységteremtő megoldások nem szü- letnek. Amíg például a barokkban, a klasszicizmusban és részben a romantikában az egységkereső vágy megtalálja a transzcendenciát, addig a XX. század elejének avant- gárd irányzatai már nem képesek felmutatni centrális értékeket, mértékadó személyi- ség-lélektani támpontokat, energiáik a szétbontás és a töredékesség ábrázolásában merülnek ki. A létmező horizontjai felbomlanak, illetve összerosódnak, s ezen XX. századi odisszea egy soha be nem teljesülő vágyakozás végtelen állapotába kerül. Ezen újfajta szabadságfogalom megélése a pszichikum belső világában érte meg leg- főbb csalódásait. Freud elméletei a libidóról és a tudattalan rétegeiről aktuális keretet nyújtottak a széthulló személyiség megértéséhez. Az egyre radikalizálódó szabadság- vágy és a vele együtt járó bizonyosság nélküli lét jelenti a XX. századi nevelésfilozófi- ai elméletek központi kérdéseit. Az emberi esetlegesség az élet minden területén lét- jogosultságot nyer. A különféle társadalmi folyamatok anomáliái szinte normává szelídülnek. E normavilág szülötte az ezotéria és a keleti filozófiák iránti vágy. A világ ábrázolásában a „különös” megjelenítése vált alapvetővé, és az új világképek létreho- zása legfőképpen a meglévő romjain válhatott valósággá. A klasszikus önértékek kö-

⁵ Nietzsche morált kereső embere önállóan járja saját útját, s ez jóval többet jelent, mint a hagyományos értelem- ben vett önállóság vagy autonómia fogalmaival jellemezhető emberkép: „A morál a mai Európában nyáj- állatmorál: tehát, ahogyan mi értjük a dolgokat, az emberi morálnak csupán egyik válfaja, amely mellett, előtt, után számos más, mindenekelőtt *magasabb* morál lehetséges, vagy kell, hogy lehetséges legyen.” (NIETZSCHE 1995, 78.)

zül a *szent* teljes mértékben kiüresedett, és tartalmának komolysága a *profánra* helyződött át. Mindezek az ellentmondások, amelyeket a nyugati ember a XX. század első felében átélt, teljes mértékben az eszkalálódás, a lázadás, a kivonulás, a feleslegesség és az emberiség jövőjének bizonytalanságába vetett hit irányába vezettek. Az észre alapozott szellemi katedrális, amit Bacon, Descartes, Leibniz, Kant és Hegel felépítettek, a XX. század folyamataiban erősen megkérdőjeleződött.⁶ A XX. század hatvanas éveiben kezdtek használni elsősorban az építészetben, majd a képzőművészetekben a posztmodern kifejezést. Az elmúlt közel négy évtizedben a posztmodern kor értelmezésének hatalmas irodalma alakult ki. A hetvenes évektől sokan úgy gondolták, hogy a posztmodern fogalma alá vont jelenségegyüttes adja majd a nyugati gondolkodás új egységét, és fogalmazza meg a korábban széthullott értékek újfajta érvényességét. A posztmodern tudat sokféle szellemi gyökérből táplálkozik. Megtalálható benne a XIX. század közepétől szinte minden olyan irányzat, amely hozzájárult a korábbi keresztény és karteziánus világegység lebontásához. Egy kicsit olyan, mint a saláták között a vegyes vágott. Tartalmaz elemeket a tudományfilozófiákból, a freudi pszichoanalízisből, a marxizusból, a pragmatizusból, és még legtöbbit a fentebb említett egzisztencializusból és nihilizusból. A posztmodern tudat ugyanakkor nem tartalmazza egy átfogó világgép megjelenítésének lehetőségét.

A XX. században tapasztalható értékválság pesszimista hangulata bármely nevelésemélet számára leküzdendő. Ezzel összefüggésben, ha elfogadjuk a pesszimizmusok kiindulópontját, tehát azt, hogy az ember személyisége az eredendő bűn lehetőségével terhelt, akkor semmi másra nem kell figyelnünk, mint az emberi természet és az adott világ kapcsolatrendszerére, összefüggéseire.

Megkérdőjelezte még a nevelés hatékonyságát a modern korban a több ízben is karakterisztikusan elterjedt világfájdalom, világvége-szemlélet is. A különféle pesszimista alapon felállított antropológiák tagadják az ember erkölcsi fejlődésének, haladásának lehetőségét. Azt sugallják ugyanis, hogy az ember erkölce az első nagy etikai összefoglaló, Platón óta nem változott semmit, az emberi jellem és tulajdonságok ugyanazok maradtak a XX. századra is, mint két és fél ezer évvel ezelőtt. A fejlődés és haladás civilizációtörténeti értelemben ment végbe, a technika segítségével. A gyermekkortól kialakulóban lévő emberi jellemképet, emberi természetet szükségszerűen szellemi és fizikai korlátok között kell alakítani, hiszen az életformák példaadásának, a tételeknek, az elsajátítandó viselkedésmódoknak a legfontosabb módszertani építőeleme a korlátozás. A nagy kérdés minden korban az volt, hogy ezen korlátokat az adott életvilág mely terrénumaira terjesztjük ki, illetve melyekből vonjuk vissza. Ezt a mértéket a minden korban kialakult erkölcsi kódok határozzák meg. Az erkölcsi kódokat viszont az eszmények foglalják magukba, s ezek mint sorvezetők nyújtanak példát a személyiség számára. Ezek a kódok tanulhatók, sőt, csak tanulással sajátíthatók el,

⁶ MacIntyre szerint ehhez a XX. századi jelenséghez nagy mértékben hozzájárult a felvilágosodás programjának látványos kudarca is: „Meg kellett változniuk bizonyos típusú mondatok közötti következményrelációknak. Így nem csak arról van szó, hogy az erkölcsi konklúziók nem igazolhatók úgy, mint azelőtt: az ilyen igazolás lehetőségének elvesztése az erkölcsi kifejezések jelentésének ennek megfelelő változását is jelzi: Így válik a »*van premisszából nem következhet kell konklúzió*« elv megkerülhetetlen igazsággá... (...) Az, hogy ezt időtlen logikai igazságnak tekintették, a történeti tudatnak azt a mélységes hiányát jelzi, amely az erkölcsfilozófia jelentős részét áthatotta, és amely még ma is fertőzi. Hiszen első kinyilvánítása maga is döntő történelmi esemény volt. Egyszerre jelzi a klasszikus tradícióval való végső szakítást és a tizenharmadik század arra irányuló programjának döntő összeomlását is, hogy a tradícióból megmaradt örökölt, ám immár inkoherens töredékek kontextusában igazolja a moralitást.” (MACINTYRE 1999, 87–88.)

s azt, hogy mennyire lesznek eredményesek egy adott személyiség életpályáján, az magának a személyiségnek az akaratától függ. Természetesen ez a folyamat ilyen kristálytisztán soha nem valósulhat meg, hiszen, ahogy a modern kor kezdetétől napjainkhoz közeledünk, egyre inkább jellemző az eszmények és a bennük megfogalmazott kódok sokfélesége, sokszínűsége és ellentmondásai. Az eszmények legfontosabb célja, hogy a személyiség esetlegességét motívumokkal lássa el, s ezen motívumokból rajzolódhatnak ki a szándékok, ám mindez kevés, hiszen a szándéktól az akaratot át a megvalósult következményekig vezető út gyakorta igen kacskaringós és hosszú. Ez az út tulajdonképpen egyfajta ökonomizmusnak is tekinthető, hiszen benne tükröződnie kell a gazdaságosságnak és a célszerűségnek is. Fontos ez azért, mert az idő szorításába vetett lét határt szab egy jellem kialakulásának. Például egy monolit és transzcendens középkori valláserkölcс megvalósítása számára jóval egyszerűbb körülmények álltak rendelkezésre, mint napjainkban, hiszen a keresztény teológia valláserkölcse maximálisan átszötte a középkori ember életének szinte minden percét. Mai értelemben vett kitekintésre, a valláserkölcс bevett szabályaitól való eltérésre nem állt rendelkezésre semmilyen lehetőség.⁷ Aki ennek ellenére radikálisan áthágta ezeket a szabályokat – például paráználkodott, vagy eretnek nézeteket vallott, vagy nem megfelelően öltözködött stb. –, arra kegyetlenül lesújtott a keresztény egyház. A középkori világban a kialakulóban lévő személyiségek számára viszonylag egyszerűen lehetett valláserkölcси eszményeket és kódokat alkalmazni. Gondoljunk csak arra, hogy mintegy másfél ezer éven keresztül elegendő volt az eszményállítást céljából a Tízparancsolatot kötelezővé tenni. Ezek a parancsolatok lehetővé tették – tíz viszonylag egyszerű gondolatba foglalva – Európa számára meghatározni az erkölcsi szocializáció irányát. A középkor embere tehát viszonylag könnyen felvehette az elfogadó és konform magatartásmódot, a Tízparancsolat által kijelölt mezsgye határait pedig semmilyen módon nem léphette át, hiszen egyértelműen kizárta volna magát a létmegvalósítás lehetőségéből. Itt fontos megjegyezni azt is, hogy ezen egyszerű kódok betartására társadalmi méretekben állt rendelkezésre a legfontosabb alakító erő és viszonyítási pont, a félelem. A keresztény teológia a félelmet már az ébredő személyiségbe mélyen beleplántálta, hiszen aki viselkedésével vagy tetteivel átlépte az imént említett, kijelölt mezsgye határát, az retteghetett attól, hogy a túlvilágra beigért jutalom, az örök élet, az örök világosság fényessége elmarad, és nem vár rá semmi más, mint a pokol tüze. A modernitás korára viszont a folyamatos szekularizálódás lehetőségeivel párhuzamosan erősen megkérdőjeleződött a középkorban bevált transzcendenciára irányuló jellemformálás valósága.

⁷ A XX. századra annál inkább a középpontba került a test „filozófiája” mint a fogyasztói kultúra legszélesebb horizontja. A tömegtermelés és a tömegfogyasztás körülményei között a hagyományos erkölcsök és értékek látványosan visszaszorultak. A piac terjeszkedése, majd napjainkban történő teljes globalizálódása jelentős mértékben csökkenti a hagyományos normák hitelét, és átalakítja a korábban érvényes morális jelentéseket. Az érték és használat korábban koherens fogalomgyűjtése eszkalálódik. A testre épített mítoszok szétválasztják a testet: külső és belső testre, de a fogyasztói kultúra reklám- és médiahatásai ugyanakkor össze is kapcsolják a külső és belső testet: a belső test hirdetett fő feladata a külső test fogyasztói magatartásának karbantartása, javítása lett. Mike Featherstone ebben a folyamatban azt a veszélyt érzékeli, hogy a fogyasztásra való globális reflektálódás kikényszerít bizonyos, az emberi dimenziókat meghaladó mintákat: „A fogyasztói kultúra erejének egy része abból a képességből származik, hogy fel tudja mérni és hasznosítani tudja a valódi testi szükségleteket és vágyakat, noha olyan formában tárja elének őket, ami kétségessé teszi a megvalósulásukat. Az egészség, a hosszú élet, a szexuális beteljesülés, a fiatalság és szépség iránti igény az egész történelmen végighúzó emberi vágyakozás egy tárgyiasult kelepccsét reprezentálja eltorzult formában.” (FEATHERSTONE 1997, 102.)

Egyre nagyobb teret kap a nevelési folyamat során az egyes elvek értelmezésének fontossága, illetve kiszélesült a különféle nyelvi formák szerepe. Az egyezkedő nevelés folyamatában a klasszikus elvekből legfőképpen két alapelv maradt meg: az ember méltóságának tisztelete, valamint az erény fogalmának összegző jelentése. Ezek közül az erényt MacIntyre azonban kétségbe vonja *Az erény nyomában* című könyvében, ahol azt tételezi fel, hogy az erény fogalmának érvényessége fokozatosan megszűnik a modernitás korában, és visszatér Arisztotelész erényfogalmához, amelynek lényege az élet alapvető egysége.

Véleményem szerint, az erény fogalma nem szűnhet meg a modernitás folyamatában, hiszen az erény maga nem más, mint az *eszmény ontológiai alapfeltétele*. Tehát egyetlen kor sem nélkülözheti a megfogalmazott erényképeket, mindössze az erkölcsi relativizáció miatt eszkalálódik az erény fogalma, és mint egy eszmény napjainkban, már nem átfogó totális eszköztárral jelenik meg, hanem úgy, mint a mindennapok ezernyi szituációinak motívuma.

Ne felejtjük el, hogy az erény fogalmának tradicionális feltételezése nélkül nem jöhetne létre semmilyen erkölcsi kommunikáció. Mindehhez fontos hozzáfüzni azt, hogy az erényeket nem szabad azonosítani mereven magával az erkölccsel.

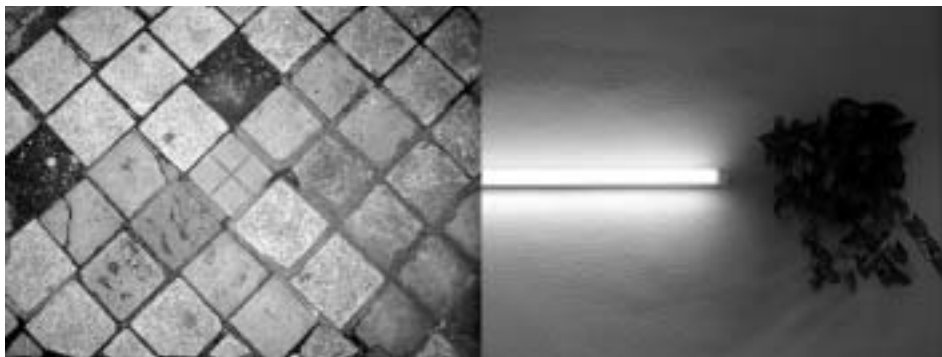
Az erény ugyan alapvetően erkölcsi állítás, amely vagy megjelenik, vagy nem jelenik meg a cselekvésben (pl. becsületesség vagy igazság), ám napjainkra már nem alkothatnak olyan kódokat, mint ahogy azt annak idején Arisztotelész leírta, csupán kitüntetett szerepet kaphat az egyén szituációfüggő döntésében a mindennapi cselekvés során, ha az adott személyiség jellemében neveltetése során jelen van valamely erényre való reflektálás. De természetesen jó döntést erények nélkül is lehet hozni, hiszen a cselekvő személy számára az erényes önérték érvényesítése megjelenhet úgy is, mint az egyéni és társadalmi érintkezések bevett módon toleráns formája. Ez az elv elfogadott a különféle liberális etikák elméleteiben. A mai fiatalokra például az a jellemző, hogy az erényes cselekvés eszköztárával minden további nélkül képesek élni a mindennapokban, hiszen a napi gyakorlatban mint toleranciát elsajátították, de a cselekvések motívumai mögötti hátteret nem látják. Így szükséges a megértés elvével foglalkozni annak érdekében, hogy a mindenkori cselekvésben tisztában legyenek a fiatalok azzal, hogy az adott cselekvések erkölcsi háttere milyen bázisból fakad. A megértésre való apellálás ugyanis nagyban megerősíti a jellemzilárdságot mint a személyiség alapvető karakterjegyét. A megértés előfeltétele ugyanakkor a képzés, amely jelen körünkben a liberális egyezkedő, diskurzusra épített nevelés alapfeltétele. Ez a folyamat pedig a kultúraépítés problémájához vezet, hiszen a példaadás, illetve a beszélgetés során kialakított befogadói magatartások az adott személyiséget saját kulturális identitásának megértésére, vállalására vezethetik rá. A gyermek- és ifjúkor különböző szakaszaiban a nevelői attitűd érvényesítésének leggyakoribb formája a jogok és kötelességek összefüggésének adott korban és adott szituációkban való értelmezése.

Nem szabad elkövetnünk azt a hibát, hogy pusztán elvont példákkal világítjuk meg az erkölcsi eszmények követhetőségének világát, hanem mindig figyelembe kell vennünk egyrészt tanítványunk szociális-társadalmi hátterét, illetve az adott kor vagy szituáció uralkodó jelenségeit. Ez azért fontos, mert az alkalmazás gyakorlatára vezetni rá a befogadót, hiszen elméletileg viszonylag egyszerűen elsajátíthatja a követendő elveket, ugyanakkor az életvilág bonyolultsága miatt lehet, hogy nem képes érvényesíteni a már elsajátított mintákat. Itt szükséges legfőképpen a nevelő személyiségének meggyőző-átadó attitűdje. Ebben a folyamatban kiemelkedően fontos szerepe van az ese-

mények szelektív rendezésének, tervszerű megértésének. Ide tartozik még az is, hogy milyen módon vagyunk képesek az egyes példaként állított aktusok elhelyezésére az életvilág folyamataiban. Erre azonban nincs recept, itt mindig a nevelő felkészültsége, problémaérzékenysége, valamint a befogadó tanítvány eltökéltsége és elfogadói magatartásának komolysága számít. Mindez azért is nehéz, mert korunk világállapotának politikai, valamint szociokulturális eseménydömpingje elsősorban horizontként jelenik meg, ellentétben a középkorral, ahol a transzcendencia okozta félelem miatt a nevelő-tanítvány viszony elsősorban vertikumként jelent meg. A vertikumban való gondolkodás mindig egyszerűbb, hiszen az adott jelennel való lét eseményeit tradicionális összefüggéseiben látatja, míg a horizontális megjelenésmódban a ránk zúduló információdömping és az élet alapvető versenyhelyzete miatt a különböző értékű események mellérendelten jelennek meg. Tehát az imént említett szelekciós képesség kialakítása rendkívül fontos ahhoz, hogy a cselekvéseket meghatározó erkölcsi elveket fontosságuk alapján legyünk képesek tanítványainkban belsővé tenni. Ezzel függ össze, hogy a nevelői attitűd lehetőség szerint mindig arra irányuljon, hogy tanítványaink soha ne hozzanak úgy döntéseket, hogy azt megelőzően a döntés – lehetőség szerint – összes összetevőjét ne kísérelték volna megérteni. A megértés maga – a jelenkort jellemző gyakori döntéskényszer miatt – meghatározó fontosságú. Ha az imént vázolt folyamatot sikerül végigvinnünk, az önértékek feltárásától az eszmények megértésén keresztül a kulturálisan rendezett világkép kialakításáig, akkor jogosan vélhetjük: nevelői munkánk nyomán tanítványainknak megnöveltük az esélyét arra, hogy az egyes cselekvéseik során helyesen járják végig az utat a szándéktól az akaraton át a meghozott döntések következményéig.

IRODALOM

- KANT, Immanuel 1998. *A gyakorlati ész kritikája*. Ford.: Papp Zoltán. Szeged, Ictus.
 MACINTYRE, Alasdair 1999. *Az erény nyomában*. Ford.: Biróné Kaszás Éva. Budapest, Osiris.
 HARTMANN, Nicolai 1935. *Ethik*. 2. Aufl. Berlin, Gruyter.
 NIETZSCHE, Friedrich 1995. *Túl jön és rosszon*. Ford.: Tatár György. Budapest, Ikon.
 FEATHERSTONE, Mike 1997. *A test a fogyasztói kultúrában*. In Featherstone, Mike et al. (szerk.): *A test*. Ford.: Erdei Pálma. Budapest, Józsefvárosi Műhely.

After Bruxelles sorozat 4, 2002–2003 / 30×80 cm